

Iza obzorja pobjede: sudski procesi "narodnim neprijateljima" u Zadru 1944.-1946.

ZLATKO BEGONJA
Zadar, Republika Hrvatska

U radu je prikazano kako su jugoslavenski partizani nakon oslobođenja Zadra krajem 1944. proveli obračun s "narodnim neprijateljima", odnosno onima koji su bili njihovi vojni ili politički protivnici. Nije bila riječ isključivo o suđenju stvarnim ratnim zločincima, nego i o političkom obračunu sa stvarnim ili mogućim protivnicima novih jugoslavenskih komunističkih vlasti.

Gljučne riječi: sudski procesi, Zadar, komunizam

Uvod

Događaji u gradu Zadru i njegovu bližem okruženju, posebice u poratnom razdoblju od pred kraj 1944. do 1946. još se i danas, nažalost, bez dvojbe moraju promatrati kroz prizmu tajnovitosti, odnosno neuvjerljive definiranosti. Naime, koalicijski vojni pobjednici iz Drugog svjetskog rata, na ovim prostorima jugoslavenski partizani, karakterom svoga vodstva označeni sintagmom komunističkih antifašista, izravnim su razlog za preispitivanje do sada uvriježenih formulacija o neupitnoj opravdanosti počinjenih poslijeratnih (ne)djela, u svrhu obračuna s tzv. narodnim neprijateljima. Kao takvi, pobjednici u ratu, opterećeni imperativom provedbe političke doktrine, svojim su odnosom prema vojnim gubitnicima, ali i prema civilnom stanovništvu, jednostavno pretpostavili golem broj pitanja, koja zahtijevaju dodatna objašnjenja.

Aktualni, pojednostavljeno opći i k tome opravdavajući odgovori o navedenim događajima nastalim, kako se tvrdi, pod "specifičnim okolnostima", nisu i ne mogu biti zadovoljavajući, jer tako određeni ne pomažu otkrivanju istine, već naprotiv imaju cilj da je dodatno prikrivaju. Upravo stoga nametnula se potreba za osvjetljavanjem određenih primjera koji donekle mogu pomoći potpunijem razotkrivanju činjenica, odnosno stvarnom značenju, u tom smislu, pojedinih parola poput "stizanja zaslužene kazne naroda" i "čišćenje od neprijateljskih ostataka", pod kojima se uistinu primarno provodilo ideološko-klasno razračunavanje s političkim neistomišljenicima.

Razumljivo je, ipak, s obzirom na okolnosti, da takvo ponašanje nije bilo, a niti je moglo biti obilježje isključivo lokalne naravi, već upravo obrnuto, ponajprije zahvaljujući uspostavljenom ozračju, oslonjenom na načelima bespogovorne provedbe jedne jedine političke opcije, nastupilo je samo kao posljedica. I zbog toga, analizirajući nastale posljedice, prepoznatljivije i na relativno malom broju primjera, možemo ipak jasnije i objektivnije razumijevati uzroke.

Teritorijalno oslobođenje Zadra

Krajem listopada, odnosno početkom studenoga 1944^{1.}, ostvarilo se cjelovito vojno-političko, odnosno teritorijalno oslobođenje Zadra od njemačko-talijanske okupacije. Naime, taj je događaj nastupio nakon što se njemačka vojska i većina osoblja dotadašnje talijanske civilne uprave bez borbe povukla iz toga grada.² Taj je čin u svojoj konačnici omogućio nesmetani ulazak pripadnika Zadarskoga partizanskog odreda Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, u već otprije razoreni i opustošeni Zadar.

Dolazak jugoslavenskih partizana, preostali Zadrani smješteni u gradskom predjelu Stanovi ponajprije su prihvaćali kao stvorenu pretpostavku završetka ratnih događaja, koja je izravno nudila temeljne preduvjete za ostvarenje očekivane slobode. Međutim, na koji su način, odnosno u kojoj mjeri osloboditelji imali namjeru poštovati postignuća pobjede i time slijediti nadanja oslobođenih, ubrzo su veoma jasno iskazali svojim postupcima.

Prije početka rata Zadar je imao oko 26.000 ljudi, a taj broj se do kraja 1944. smanjio na oko 6.000 stanovnika. U gradu se nalazio i određen broj preostalih talijanskih vojnika, točnije devedeset karabinjera, trideset agenata Javne sigurnosti i šezdeset vojnika tzv. Radničkog bataljuna. Prvi bataljun Zadarskoga partizanskog odreda ušao je u potpuno opustošeni Zadar, mirno bez bilo kakvih sukoba,³ a namjesnik talijanske prefekture dr. Giacomo Vuxani, potom boжник Pellegrino Trafficante, poručnik Ignazio Terranova, prof. Domenico Fiengo, Pietro Luxardo, don Mario Novach, Vittorio Fedel,

¹ Treba napomenuti kako je 1966. izmijenjen, odnosno prihvaćen novi datum teritorijalno-političkog oslobođenja Zadra. Naime, od tada se službeno obilježava dan oslobođenja 31. listopada 1944., umjesto 1. studenog 1944. Vinko KOŽUL, "Oslobođenje Zadra 1944. godine, Zabuna oko datuma oslobođenja Zadra", *Zadarska revija*, br. 5-6, Zadar 1979., 573. U smislu potvrde dvojbe oko točnog datuma ulaska partizanskih postrojbi u Zadar, vidjeti: V. KOŽUL, "Kako je J.A. oslobodila Zadar 1944. ili ulazak I bataljuna Zadarskog partizanskog odreda u grad Zadar", Znanstvena knjižnica Zadar, prilozi: rukopis, br. 1133, sign. 43.886, Ms. 894. (rukopis zaprimljen 15. 12. 1951.); Giovanni E. LOVROVICH, *Zara dai bombardimenti all'esodo 1943-1944*, S. Lucia di Marino 1974., 95.

² Ministarstvo unutrašnjih poslova Talijanske Socijalne Republike poslalo je Zadarskom prefektu Vincenzu Serrentinu naredbu o povlačenju iz Zadra. Serrentinu je bilo naređeno da napusti Zadar onog trenutka kada to učini i njemačko vojno zapovjedništvo, što se i dogodilo 30. listopada 1944. Bruno COCEANI, *Mussolini, Hitler, Tito - Alle porte orientali d'Italia*, Bologna 1948., 205.

³ Oddone TALPO, *Dalmazia - una cronaca per la storia 1943-1944*, Roma 1994., 1430. Također vidjeti: G. E. LOVROVICH, n. dj., 98.

Piero Relja, te vojni predstavnici Tulio Kiswarday i Giuseppe Voltolini,⁴ dočekali su vodstvo partizana s namjerom pokušaja dogovora oko predaje vlasti. Takvo ponašanje i mjere navedenih predstavnika u svezi s ponudom, partizanski su vođe smatrali posljednjim diplomatskim pokušajem u smislu djelomičnog zadržavanja političkog utjecaja u gradu.⁵ Već u nekoliko sljedećih dana jugoslavenski partizani svojim su odgovorom definirali stajalište u odnosu na ponuđeno. Naime, prema nekim tvrdnjama, odmah su uhićeni a potom likvidirani Trafficante, Terranova, Fiengo, Luxardo, Relja, Kiswarday i Voltolini.⁶ No, treba odmah upozoriti, kako do danas ne možemo u cijelosti argumentirati ove tvrdnje, osim u slučaju P. Luxarda za koga postoje nedvojbeni dokazi o njegovoj likvidaciji, što će se u nastavku teksta i dokazati.

Uvjeravanjima političkih i vojnih zapovjednika jugoslavenske partizanske vojske, koji su predvodili ulazak svojih pripadnika u grad, njihovo je ponašanje prema zatečenim talijanskim časnicima i vojnicima u Zadru, bilo korektno i sukladno međunarodnim pravnim normama. To je značilo da su protivnici primjereno dobili status zarobljenog neprijatelja, te sukladno tome smješteni u zarobljeničke logore.⁷ Također, u vojarni "Vittorio Veneto" koja je bila smještena na gradskom predjelu zvanom Foša,⁸ jugoslavenski partizani su zatekli 48 pripadnika talijanskih snaga, uglavnom nižih časnika i karabinjera. Partizani su ih odveli na Bokanjac, gdje su razoružani i proglašeni zarobljenicima.⁹ Drugi bataljun ZPO NOVJ u vojarni "Cadorna", koja se nalazila u dijelu grada Relja, pronašao nekolicinu, prethodno od Talijana zarobljenih ustaških vojnika.¹⁰ Odmah su pokrenuti postupci razoružanja svih pripadnika neprijateljskih snaga, koji su kao ratni zarobljenici prosljeđivani u logor na području Zemunika kraj Zadra.¹¹

Djelovanje vojnih sudova za Zadar i zadarsko područje

Nedugo potom, uspostavljen je Vojni sud¹² Oblasti VIII. udarnog korpusa NOVJ – Vijeće kod Komande zadarskog područja, koji je već 10. studenoga 1944. održao prvi pretres. Nakon toga donosi presudu kojom dvadeset

⁴ O. TALPO, n. dj., 1430.

⁵ V. KOŽUL, n. dj., 539.-540.

⁶ O. TALPO, n. dj., 1430.; G. E. LOVROVICH, n. dj., 98.

⁷ V. KOŽUL, n. dj., 540.

⁸ Vojarna "Vittorio Veneto" je današnja zgrada u kojoj je smješten Državni arhiv i Znanstvena knjižnica Zadar.

⁹ O. TALPO, n. dj., 1431.

¹⁰ Što se tiče zarobljenih ustaških vojnika u spomenutoj vojarni, koje su jugoslavenski partizani zatekli prilikom njezina zauzeća, tvrdi se da su ih karabinjeri, obilazeći grad prije dolaska partizana, zatvorili radi sprječavanja pljačke. O. TALPO, n. dj., 1430.

¹¹ G. E. LOVROVICH, n. dj., 99.

¹² "U proleterskim udarnim brigadama i partizanskim odredima Sudove su sačinjavali politički komesar brigade (odreda), komandant bataljona i borac (član Komunističke partije Jugoslavije)". Nadalje: "U N[arodno]O[slobodilačkom] R[atu] su Sudovi imali cilj da štite tekovine N[arodno]O[slobodičalke]B[orbe] (bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, novu

i devet osoba proglašava krivima, te ih kao ratne zločince osuđuje na kaznu smrti strijeljanjem, uz dodatnu mjeru konfiskacije cjelokupne imovine. Osuđeni su, prema obrazloženju presude okvalificirani kao narodni neprijatelji, suradnici okupatora, (odnosno nalazili su se u službi okupatorske tajne i javne policije)¹³ dok je za njih devetnaesticu izrijekom istaknuto da su bili pripadnici 107. fašističke legije.¹⁴ Također treba naglasiti kako se među ovim kažnjenicima nisu nalazili prethodno spomenuti predstavnici talijanskih civilnih vlasti u Zadru, koji su svojedobno pokušali diplomatskom igrom i nadalje zadržati djelomični politički utjecaj u gradu. Presudama navedenog Vojnog suda naknadno je obuhvaćena još šezdeset i jedna osoba, od čega je dvadeset i sedmorici izrečena smrtna kazna, a ostalima, trideset i četvorici dodijeljene vremenske kazne prisilnoga rada uz gubitak građanske časti. Ovaj je sud, dakle, izrekao ukupno devedeset presuda.

Nadalje, presudama drugog vojnog suda, točnije Vojnog suda Oblasti za Dalmaciju – Vijeće kod Komande grada Zadra, odnosno područja Sjeverne Dalmacije, bilo je osuđeno ukupno devedeset i šest osoba, i to: trideset i sedam na kaznu smrti i konfiskaciju imovine, a ostalih pedeset i devet osoba na vremenske kazne s gubitkom građanske časti. Postupak i sadržaj optužbi optuženika, te obrazloženje presuda bilo je slično kao i kod prethodnog suda.

Treći sud, Vojni sud za oblast Dalmacije, također je osudio još trideset i tri osobe, od toga trojicu na smrt i konfiskaciju imovine, a trideseticu na vremenske kazne i gubitak građanske časti, sa sličnim postupcima u procesu.

Na kraju, prema predloženim navodima može se zaključiti da su sva tri vojna suda od svoga formiranja krajem 1944., sudovanjem kroz 1945., osudili ukupno dvije stotine i devetnaest osoba, od čega na smrt devedeset i šestoricu, dok su vremenske kazne dobili stotinu dvadeset i tri osobe.¹⁵ Svi osuđeni od ovih vojnih sudova, primarno su bili optuženi za pasivnu ili aktivnu suradnju s talijanskim, potom i njemačkim okupatorskim snagama, ili pak s ustaškim, a u znatno manjem broju s četničkim vojnim postrojbama.¹⁶

---

narodnu vojsku i novu narodnu vlast i dr.). Usprkos oskudnosti proklamovanih normi iz oblasti vojnokrivičnog prava, u praksi Sudova nije se osetio taj nedostatak. Sudovi su bili borbeni organi koji su se u svom radu rukovodili opštim zakonima NOB Jugoslavije, tj. nepoštednom borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika i borbom za učvršćenje discipline i drugarskih odnosa u jedinicama N[arodno]O[slobodilačke]V[ojske] i P[artizanskih]O[dreda][Jugoslavije]. Protivnarodni rad raznih izdajnika, petokolonaša, sabotera, dostavljača, špijuna i drugih neprijatelja NOB, bio je, prvenstveno, upravljen protiv NOV, pa su im zato i sudili prvostepeni Sudovi, bez obzira da li se radilo o krivičnim ili vojnokrivičnim delima". *Vojna enciklopedija*, sv. 9, Beograd 1975., 227.-228.

¹³ Riječ je u prvom redu o tzv. Protukomunističkoj dobrovoljačkoj miliciji (Milizia Volontaria Anticomunista).

¹⁴ Odnosi se na 107. talijansku legiju crnih košulja. Državni arhiv Zadar (dalje: DAZ), Broj fonda: 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača Zadar, 1944.-1946.

¹⁵ Popis ratnih zločinaca, koje su po svojim presudama sastavili navedeni vojni sudovi, nalazi se u: DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, br. spisa: Z.137/46-2.

¹⁶ DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, sign. 11.1., Prilog br. 2, Presude i popis imena osuđenih.

Međutim, kao napomenu treba zabilježiti da je dopisom Okružne komisije za ratne zločine od 8. lipnja 1946., Zadar 1944.-1946., kojim se odgovara na traženje Divizijskog Vojnog suda u Splitu, upućenim 6. lipnja 1946., sastavljen popis ratnih zločinaca koji su kažnjeni na navedenim vojnim sudovima, gdje se u konačnici napominje kako ipak postoji sumnja da vojni sudovi nisu dostavili sve presude.¹⁷

Okružni narodni sud u Zadru – dodatni “pravni” obračuni

Pri sudovanju novoformiranog suda, pod službenim nazivom Okružni narodni sud u Zadru, koji je svoje djelovanje započeo nešto poslije vojnih sudova (tijekom 1945.), komunističke jugoslavenske vlasti provodile su dodatni “pravni” obračun s tzv. preostalim narodnim neprijateljima, ali i ideološkim protivnicima novouspostavljene vlasti. Tako, analizirajući spise Okružnog narodnog suda u Zadru iz 1945. i 1946. glede provedbe sudskih postupaka u njegovoj nadležnosti, možemo pronaći znatnu količinu nelogičnosti i konstrukcija, koje nedvojbeno dovode u pitanje vjerodostojnost vođenih procesa, kao i tako proizišlih, odnosno izrečenih presuda.¹⁸

Kao dojmiljivi primjer, u tom smislu treba prezentirati obrazloženje presude kojom je izrečena smrtna kazna nad jednom osobom, na Okružnom narodnom sudu u Zadru, od 16. siječnja 1946. Prema optužnici, na teret optuženiku stavljena su nedjela koja je ili sam izvršio ili sudjelovao u njihovom izvršenju, poput: pljačke, paljenja, ubojstava, sudjelovanja u neprijateljskim racijama itd. U obrazloženju doslovce stoji:

“Optuženi priznaje samo da je dobrovoljno stupio u antikomunističku bandu i da je bio u ustašama, a sva druga djela poriče, samo za neka djela kaže da je čuo iz pričanja drugih”. Nadalje stoji zabilježeno, kako svjedoci (njih četvorica) “nisu saznali za učine optuženog neposrednim zapažanjem nego kao saradnici N.O.P.a i terenski radnici, prikupljali su podatke o djelima i radu optuženog. Oni ne znadu kazati od koga su dobili podatke da je optuženi počinio sva ta djela, ali njihovi iskazi su saglasni, pa im je sud poklonio vjeru”. /.../ “Sam optuženi odaje čovjeka sposobna za sve, za cijelo vrijeme pretresa dok se iznose grozote koje su počinili ustaše iz njegove družine, ostaje miran i hladan, da bi više puta gledajući drsko i prijeteći svjedoku u oči, prekinuo iskaz i poricao sve, ističući kako nema svjedoka očevidaca, koji bi potvrdili da je on počinio odnosno djelo. Prisutni narod optuživao ga je kao čuvenog koljača i tražio tešku kaznu protiv njega. I ako ima slučajeva da se neko zlodjelo iz neobavještenosti pripiše nekome koji ga stvarno nije počinio, ipak u konkretnom slučaju i ako nije bilo očevidaca, sud je poklonio punu vjeru iskazima svjedoka i općem glasu naroda koji je poznavao optuženog i njegov rad”¹⁹

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, Presuda: Krivo. 154/45-22.

Iz ovako vođenog i okončanog postupka, u kojem se olako prelazilo preko činjenica, nepobitno se utvrdilo: da je optuženi poricao djela iz optužnice, "svjedoci" nisu neposredno vidjeli optuženog u izvršenju bilo kojeg nedjela, "svjedoci" nisu znali od koga su dobili informacije o takvom djelovanju optuženog, narod u sudnici, za trajanja postupka, traži za optuženika tešku kaznu, sud također zaključuje da nema svjedoka koji bi potvrdili da je optuženi počinio bilo koje djelo koje ga opterećuje. Na kraju se kao dodatak, bez sustezanja konstatira kako se ipak može dogoditi da ponekad zlodjelo bude pripisano i nekome koji ga nije počinio! Bez dvojbe, ovim se primjerom izvrsno potvrđuje puna «vjerodostojnost» načina provedbe procesa, započetih i dovršenih na navedenim sudovima.

Proces protiv obitelji Luxardo – OZNA priznaje ubojstvo Petra Luxarda

U drugom slučaju optužni materijal načinilo je 6. srpnja 1945. Okružno odjeljenje zaštite naroda (OZNA) za Zadar za potrebu podizanja optužnice protiv tri brata, Nikola, Jure i Petra Luxardo, vlasnika tvornice maraskina "Excelsior Giorolamo Luxardo".²⁰ U optužnom materijalu se navodi: "Upućuje se sljedeći optužni materijal protiv poduzeća Luxardo i vlasnika istog poduzeća braće Luxardo: Nikole, Jure nalazećih se sada u Italiji, Petra koji je likvidiran prigodom ulaska naših trupa u Zadar, svih pok. Mikelangela, te nasljednika pok. Dmitra koji je umro pred nekoliko godina".²¹

Slijedom podignute optužnice, u provedenom sudskom postupku, Okružni narodni sud u Zadru 22. studenoga 1945. izriče presudu²² kojom Nikolu Luxarda²³ osuđuje na kaznu smrti vješanjem, trajan gubitak svih političkih i građanskih prava, a Juru Luxarda na kaznu od deset godina prisilnog rada s lišavanjem slobode i pet godina gubitka svih političkih i građanskih prava, te za obojicu konfiskaciju pokretne i nepokretne imovine, uz naznaku da je optuženima suđeno u odsutnosti. Uz to, Okružni narodni sud u Zadru, pri ispunjavanju statističkih podataka o krivcu, njegovu djelu i kazni, utvrđuje kako su Nikola i Jure Luxardo: "Bavili se trgovinom i na taj način zarađivali grdne pare na grbači naroda", a sve to činili u svrhu: "Obogatiti se i pomoći neprijateljski ratni potencijal".²⁴

Međutim, Odjel unutrašnjih poslova grada Zadra, prilikom rješavanja predmeta u svezi s Petrom Luxardom, od 22. veljače 1946., poslao je Kotarskom narodnom sudu u Zadru za potrebe provedbe i izvršenja konfis-

²⁰ Današnja tvornica alkoholnih i bezalkoholnih pića "Maraska".

²¹ DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, sign. 11.1, Prilog 2, Predmet: Optužni materijal za poduzeće Luxardo i vlasnike, br. 960. od 6. srpnja 1945.

²² DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, Presuda br. Krivo 116/45-20, od 22. studenog 1945.

²³ Zanimljivo je da za sudbinu Nikole Luxarda postoje nepotvrđena kazivanja kako je nakon ulaska partizana u Zadar on uhvaćen i utopljen u moru. B. COCEANI, n. dj. 205.

²⁴ DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, Okružni narodni sud u Zadru, Statistički podaci o krivcu, njegovom djelu i kazni, od 10. siječnja 1946.

kacije imovine dopis u kojem se uz ostalo napominje: "Imenovani narodni neprijatelj sada je nepoznata boravka, a izgleda da je osudom Vojnog Suda Oblasti VIII Ud. Korpusa osuđen na kaznu smrti".²⁵

Slijedom navedenih nedosljednosti, u slučaju Petra Luxarda, ističu se najmanje dvije nelogičnosti, zapravo obmane. Prva se razotkriva usporedbom starijeg datuma dopisa OZNE za Zadar, u kojem stoji neupitna potvrda likvidacije Petra Luxarda, s naknadnim kasnijim dopisom Odjela unutrašnjih poslova za grad Zadar, gdje se utvrđuje tada nepoznati boravak P. Luxarda. Druga nelogičnost proizlazi iz konstatacije o navodnoj osudi P. Luxarda od Vojnog suda, što bi zapravo usporedbom s navedenim priznanjem OZNE, jasno određivalo paradoks po kojem je P. Luxardo ubijen pa tek potom suđen. Konačno, takvo stajalište ne nalazi uporišta ni u popisu ratnih zločinaca koji su sastavili djelatni vojni sudovi ovog područja, također ni u cjelokupnom popisu, odnosno Kazalu osuđenih na kapitalnu i vremensku kaznu po vojnim sudovima i sudu Okružnog narodnog suda u Zadru,²⁶ jer se nigdje ne navodi ime Petra Luxarda. Uz to, kao vrijedna pozornosti ostaje činjenica da je Petar Luxardo, jedan od nekolicine navedenih talijanskih predstavnika koji su dočekali dolazak partizana u Zadar, za koje se naknadno u određenim izvorima tvrdilo o njihovoj likvidaciji, konačno prema priznanju OZNE za Zadar, zaista likvidiran.

Slučajevi - Ante Sabadin, Rikardo Predolin, Antonio Zaraushek

Drugi primjer posebice zahtijeva pozornost postupkom s obzirom na podizanja optužnice protiv Ante Sabadina i Rikarda Predolina,²⁷ čiju je konstrukciju također pripremila Okružno odjeljenje zaštite naroda – OZNA za Zadar, gdje Gradsko opunomoćstvo OZNE za Zadar u svom dopisu od 18. studenoga 1945. upućenom Javnom tužiteljstvu za Okrug Zadar navodi: "Šaljemo vam dva saslušanja i to od Škode i San Đorđeze. Istim zapisnicima fali dovoljno opterećujućeg materijala, s obzirom na slabe izjave svjedoka, koji pored toga zagovaraju odnos prema radništvu te takva pitanja nismo stavljali u zapisnik".²⁸

Ovako određen optužni materijal rezultirao je podizanjem optužnice i izrečenom presudom od Okružnog narodnog suda u Zadru, 27. studenoga 1945., kojom su obojica optuženih proglašeni krivima te se sukladno svojoj krivnji kažnjavaju: "Sabadin Ante na 5 godina prinudnog rada sa lišenjem

²⁵ DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, Odjel unutrašnjih poslova grada Zadar, Predmet: Petar Luxardo, br. 1650/46, od 22. veljače 1946.

²⁶ DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina. Vidjeti i: Kazalo osuđenih na kapitalnu i vremensku kaznu po Vojnim sudovima i Okružnom narodnom sudu u Zadru.

²⁷ Ante Sabadin je bio upravitelj filijale poduzeća Stabilimenti Chimici Oli Dalmati Affini (S.C.O.D.A.) u Zadru, a Rikardo (Enrico) Predolin vlasnik tvornice sapuna Saponificio Fratelli Predolin, koju je iznajmio na rok od tri godine poduzeću S.C.O.D.A. u Zadru.

²⁸ DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, sign. 11.1, Prilog 2, Gradsko opunomoćstvo OZNE Zadar, br. 416, 18. studenog 1945., Predmet: Ante Sabadin i Rikardo Predolin.

slobode, te gubitkom građanskih i političkih prava, a Predolin Rikardo na 2 godine prinudnog rada sa lišenjem slobode, te gubitkom građanskih i političkih prava". U nastavku presude stoji: "Naređuje se konfiskacija cjelokupne imovine poduzeća SKODA i tvornice sapuna vlasnosti Predolin Rikarda sa svim pokretninama i nekretninama, te konfiskacija lične pokretne i nepokretne imovine optuženih Sabadina i Predolina".²⁹

Sudsko obrazloženje krivnje obojice optuženika, kao i sukladno tome izrečene presude, veoma je zanimljivo, pa ga upravo zato ovdje navodimo: "Sabadin Ante, kriv je, što je za vrijeme rata i okupacije u Zadru, u tvornici sapuna, vlasnosti Predolin Rika, koju je filijala poduzeća SKODA u Zadru bila uzela u zakup, proizvodio sapun, koristeći se u tu svrhu murgom, koja je proizvađana u tvornici vlasnosti samog poduzeća SKODA, pak je tako proizvedeni sapun dostavljao po Dalmaciji okupiranoj od strane Italijanske vojske kao i vojnim bolnicama u Zadru. Dakle je za vrijeme rata i okupacije privredno surađivao sa neprijateljem odnosno okupatorom proizvađajući predmete, koji jačaju ekonomsku snagu i ratni potencijal neprijatelja".

"Predolin Rikardo, kriv je, što je u oktobru 1941 god. davanjem u zakup svoje tvornice sapuna u Zadru poduzeću SKODA i održavanjem zakupnog odnosa, omogućio poduzeću SKODA da za vrijeme rata i okupacije proizvodi sapun i dostavlja ga po Dalmaciji okupiranoj od strane Italijanske vojske kao i vojnim bolnicama u Zadru. Dakle je za vrijeme rata i okupacije privredno surađivao sa neprijateljem odnosno okupatorom stavivši svoje industrijsko poduzeće na raspoloženje za ciljeve proizvodnje, čime su počinili zločin privredne saradnje".³⁰

Kod izricanja presude, Okružni narodni sud u Zadru, u svom zaključku napominje, kako su u provedenom postupku protiv Ante Sabadina i Rikarda Predolina sve optužbe dokazane iskazima svjedoka,³¹ što je uistinu u izravnoj proturječnosti s prethodno navedenom tvrdnjom autora optužnice, Gradskog opunomoćstva OZNE u Zadru, gdje se nedvojbeno navodi da "fali dovoljno opterećujućeg materijala s obzirom na slabe izjave svjedoka". Pored toga, u Statističkim podacima o krivcu, njegovom djelu i kazni, koje je popunjavao Okružni narodni sud u Zadru, navodi se da je optuženima suđeno u odsutnosti uz posebnu naznaku o njihovoj "dosljednoj nepopravljivosti".³²

Izneseni primjeri upozoravaju na određeni oprez, odnosno sumnju, koju svakako treba zadržati u pogledu prosudbe vjerodostojnosti i pri ostalim sudskim postupcima, posebice onima koji su vođeni protiv gospodarski istaknutijih Zadrana, poput Marušića, Guidottija, Callusija, Salgheti-Driolija, ili Zarausheka.³³ Tako je u predmetu protiv Antona Zarausheka,

²⁹ DAZ, Presuda: Posl. br. Krivo 123/45-14, 27. studenog 1945.

³⁰ Isto.

³¹ Imena svjedoka nalaze se u sklopu sudskog obrazloženja presude.

³² Statistički podaci nalaze se u predmetu osuđenika.

³³ DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, Prilog br. 2, Sudski postupci i presude.

prema optužnom materijalu OZNE za Zadar,³⁴ uz isti daljni tijek, konačna presuda Okružnog narodnog suda u Zadru slična kao i u ostalim slučajevima, dakle s posebno bitnom naznakom konfiskacije cjelokupne imovine, što znači osobne imovine i svih poduzeća u vlasništvu optuženika.³⁵ Poznato je, da je Zaraushek u tom razdoblju bio "najjači" industrijalac u Zadru, koji je posjedovao tvornicu čokolade "Auzonia", tvornicu cigareta "Zaratina", Prvu zadarsku tvornicu za konzerviranje ribe, tvornicu leda, trgovačku radionicu građevnog drvla, poslovnicu robe, kavanu "Central", Opće osiguranje za Dalmaciju u Zadru, Svratište "Excelsior", kao i skladište tekućega goriva.

Posebice je zanimljiva činjenica, koja se prepoznaje u donesenim sudskim presudama, da bez iznimke uz kažnjavanje osumnjičenika za neprijateljsko postupanje ide i obvezna mjera konfiskacije, odnosno oduzimanja imovine. Konfiskacija je izricana i provedena na temelju Odluke Predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a), od 21. studenoga 1944., kojom se određuje prijelaz u državnu svojinu neprijateljske imovine, te se člankom 1. pobliže utvrđuje što točno prelazi u državnu svojinu prema odluci. Tako se člankom 1., točka 3. regulira:

"Sva imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača, bez obzira na njihovo državljanstvo, i imovina svakog lica, bez obzira na državljanstvo koje je presudom građanskih ili vojnih sudova osuđeno na gubitak imovine u korist Države. Imovina Jugoslavenskih državljana pada u tom slučaju pod udar ove Odluke, bez obzira da li se nalazi u zemlji ili inozemstvu".³⁶

Ovime je nedvojbeno postao razvidan scenarij djelovanja, koji je tekao ovako: početno je OZNA za Zadar kao primarni čimbenik represivno političko-ideološkog lanca uobličila optužnicu, kojom je određena osoba optužena za protunarodno djelovanje i suradnju s neprijateljem, potom je u sljedećem koraku Javni tužitelj okruga Zadar,³⁷ prema optužnom materijalu OZNE za Zadar, pokrenuo sudsku tužbu, da bi konačno veoma žurno nakon otvaranja postupka Okružni narodni sud u Zadru donio presudu. Takvoj je presudi neizostavna i najvažnija značajka, konfiskacija imovine temeljena na navedenoj Odluci AVNOJ-a. Dakle, slijedom događaja može se primijetiti kako je cijeli postupak uspostavljen s nakanom primarno ideološko-klasne osude optuženika, ali usporedno i vješto zaogrnut općim pojmom narod-

³⁴ DAZ, Predmet: Antonio Zaraushek – krivični postupak, br. 1154, od 18. studenog 1945., u potpisu sročenog optužnog materijala stoji potpis načelnika OZNE za Zadar.

³⁵ DAZ, Presuda br. Krivo 118/45. od 23. studenog 1945.

³⁶ DAZ, br. fonda: 136, Okružni narodni sud u Zadru. U sklopu dokumentacije o osuđenima nalazi se i preslika Odluke Predsjedništva AVNOJ-a, kao temelja za presude u kojima se izriče mjera konfiskacije imovine.

³⁷ Na temelju nekih intervjua u svezi sa spomenutim događajima, postoji tvrdnja kako su u mnogim slučajevima u postupku pokretanja sudskih tužbi korišteni tzv. "standardni svjedoci", kojima je osnovni zadatak bio lažno svjedočiti u korist optužbe, odnosno na štetu optuženika. Treba napomenuti kako u nedostatku cjelovitih materijala o provedbama istražnih radnji za utvrđivanje krivnje okrivljenika, ne možemo s punom sigurnošću potvrditi postojanje takvih svjedoka, ali ipak prevladava određena doza sumnje s obzirom na spoznaju o načinu formuliranja i podizanja tužbi.

nog neprijateljstva, te je takvom konstrukcijom nametao izricanje kazne koja je trebala nužno ispunjavati pretpostavljene odrednice.

Ukupan broj osuđenih na vojnim sudovima i Okružnom narodnom sudu u Zadru

Zbroj svih presuda na vojnim sudovima, kao i Okružnom narodnom sudu u Zadru, u promatranom razdoblju od 1944. do 1946., potvrđuje da je prema danas dostupnim izvorima³⁸ sa zadarskog područja kažnjeno tri stotine četrdeset i šest osoba, od toga njih stotinu i šesnaest na kaznu smrti, a ostali na vremenske kazne zatvora. Međutim, u “Kazalu osuđenih na kapitalnu vremensku kaznu po vojnim sudovima i Okružnom narodnom sudu u Zadru”,³⁹ zabilježen je ukupan broj osuđenika od tri stotine i četrdeset osoba, što govori o stvorenoj razlici za šestoricu ljudi, evidentiranoj između stvarno postojećih presuda i službene evidencije. Može se pretpostaviti da je do toga došlo ponajprije zahvaljujući nesavjesnom ažuriranju.

Analizirajući popise presuda, nametnuo se podatak koji pruža dodatnu spoznaju o razlozima za osudu svakog osuđenika posebno. Tako je zbog suradnje s njemačkim i talijanskim okupatorskim vojnim postrojbama, kao njihovi simpatizeri ili aktivni pripadnici, proglašeno krivima i osuđeno stotinu i trideset osoba; za aktivnu pripadnost ili simpatizerstvo, odnosno dojavljivačku službu u ustaškim vojnim postrojbama kažnjeno je najviše osoba, stotinu šezdeset i dvije, dok je zbog sudjelovanja u četničkoj vojsci kažnjeno četrdeset i sedam osoba. Sedam osoba je osuđeno po navodu, kao obični pljačkaši bez oznake pripadnosti bilo kojoj od spomenutih formacija.⁴⁰ S obzirom na utvrđeno može se zaključiti kako je u ovim slučajevima pojedinačna zastupljenost optuženika, odnosno kažnjenika, promatrajući je isključivo s pozicija njihove pripadnosti jednoj od neprijateljskih strana, ostvarena najblaže rečeno u čudnim relacijama, poglavito imajući na umu poznatu činjenicu o naglašeno dobrim vezama koje su u to vrijeme vladale među četničkim⁴¹ i talijanskim vojnim postrojbama. Naravno, ova konstatacija otvara prostor dodatnim sumnjama i pitanjima, no za postizanje argumentiranih tvrdnji u tom smislu, potrebno je u nekom drugom razmatranju provesti temeljitiju i opsežniju analizu.

Bez obzira na postojeće dvojbe, treba ipak napomenuti kako su pojedini osuđenici naknadno pomilovani “milošću Vrhovnog komandanta” ili pak

³⁸ DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, sign. 11.1., Presude i popis imena osuđenih, prilog br. 2.

³⁹ Nalazi se u DAZ, 136.

⁴⁰ Od ukupnog broja kažnjenih, njih je 47% pripadalo ustašama, 38% talijanskim i njemačkim fašističkim postrojbama, 14% četničkim, te zanemarivo mali broj kažnjenih nije pripadao ni jednoj vojnoj formaciji.

⁴¹ Talijansko-četnička suradnja, potom i brojna zločinstva koja su počinili četnici, vidi: Zdravko DIZDAR – Mihael SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb 1999.; kao i Vjekoslav VRANČIĆ, *Branili smo državu*, knjiga druga, Barcelona, München 1985., 287.-288.

na temelju ovlasti drugih nadležnih tijela,⁴² pa je tako primjerice od stotinu i šesnaest osuđenih na smrt, osamnaestorici kazna preinačena na dugogodišnju vremensku kaznu s prisilnim radom.

Pokazani primjeri otkrivaju i upućuju na tijek realizacije optužbi, provedenih sudskih postupaka, izrečenih presuda, te se isključivo temelje na izvorno dostupnim i vjerodostojnim podacima. Kao takvi, oni u cijelosti ne potvrđuju, ali što je još važnije niti sasvim odbacuju, do danas postojeće sumnje, odnosno usmene tvrdnje o stradanjima znatno većeg broja ljudi nego što je to formalno zabilježeno. Sumnja se povećava upravo za onoliko koliko je neprijeporna istina o nepostojanju zapisa tijekom istražnih radnji u ovim procesima, a što je veoma bitan nedostatak koji izravno utječe na ograničenu mogućnost sklapanja potpunog mozaika.⁴³

Zaključak

Ulazak u Zadar jugoslavensko-partizanskih postrojbi pod komunističkim vodstvom te tako ostvareno oslobođenje od talijanske aneksije i njemačke okupacije donijelo je dvoznačnost razumijevanja nastalog čina. Neporeciva korisnost odlaska agresora vrijednost je po sebi, međutim, istodobna upotreba nastalog pobjedničkog ozračja, korištenog u svrhu provedbe ideološko-klasnog obračuna s protivnicima, nedvojbeno je bitna proturječnost realizacije postignuća pobjede. Naime, za spomenute je slučajeve upravo način uobličjenja optužnica, kao i provedeni sudski postupci, potom izrečene kazne, nesumnjiva potvrda kojim se sve sredstvima služilo u svrhu ostvarenja cilja. Da je tako potvrđuju predočeni dokazi o opskurnim i oprečno sastavljenim optužnicama, zasnovanim na neuvjerljivim svjedočenjima, kao i dvojbenim konstatacijama o "simpatiji" pojedinca prema nekoj od neprijateljskih strana, ali u konačnici s obvezujućom mjerom konfiskacije, odnosno oduzimanja imovine. Nije li upravo oduzimanje imovine, provođeno prema citiranoj Odluci Predsjedništva AVNOJ-a, jedan od ključnih pokazatelja prioriteta krute provedbe idejno-političkih načela, a sve pod krinkom kažnjavanja ratnih zločina i zločinaca.

U primjerima gdje su postojali utemeljeni dokazi o počinjenom ratnom zločinu nedvojbeno se moralo pokrenuti postupke odgovornosti prema počiniteljima, ali samo i izričito na temelju istinskog zahtjeva odredbi zakona i pravde, a ne upravo obrnutno, kada se zahvaljujući slavadobitnom ozračju stvarala mogućnost kojom se pod plaštem pravde provodila nepravda. Tako se upravo neprimjereno nametao, po onom starom običajnom i ratnom pravu, odnos kojim su poraženi nužno gubili osnovno ljudsko pravo na slobodu, život i konačno i imovinu. Sa zaštitnim statusom pobjednika, u stanju kada su ideološke predrasude u pravilu postavljene ispred i iznad

⁴² DAZ, 136, Okružna komisija za utvrđivanje zločina, sign. 11.1., Presude i popis imena osuđenih, prilog br. 2.

⁴³ Dostupne informacije upozoravaju na namjerno višekratno i sustavno poslijeratno (od 1945. do 1947.) uništenje zapisa u svezi s istražnim radnjama. Svakako bismo njihovim postojanjem imali jasniji prikaz uobličjenja optužnica, kao i točnu evidenciju broja i vrste svjedočenja.

činjenica, odnosno razuma, jugoslavensko-komunističko partizansko vodstvo donosilo je, nažalost i realiziralo za određene prilike, odluke i zaključke s kobnim posljedicama. U takvim slučajevima jasno je da se najmanje prihvaćala činjenica kako su provedene odluke s obzirom na svu narav svoga postanka bile u potpunoj oprečnosti sa stvarnim potrebama utemeljenog i pravednog kažnjavanja ratnih zločina i zločinaca.

Ogledni primjeri bez sumnje upućuju na iznimno nisku razinu zastupanja i provedbi odredaba zakonskih normi, bitnih preduvjeta za ostvarenje pravde i pravednosti. Ta nesporna činjenica u logičnom slijedu nužno dovodi pod znak pitanja do danas prevladavajuću neupitnost i opravdanost ponašanja pobjednika. Naime, konstruiranim optužnicama, te tako vođenim procesima nije cilj bio realno kažnjavanje ratnog zločina, već osuda političkih neistomišljenika.

Promatrajući, dakle, u tom kontekstu, može se bez dvojbe govoriti o punoj dvoznačnosti korištenja partizanske pobjede, ostvarene pod političkim mentorstvom komunističke partije. Pojednostavljeno, to je značilo kako je oslobođenje od fašističke okupacije pratilo ostvarenje komunističkih revolucionarnih ciljeva, a što je u konačnici posljedica teoretskog i praktičnog razumijevanja definicije samog vodstva pokreta za oslobođenje. Upravo se stoga nametnula potreba preispitivanja do danas prevladavajućeg (sinkretičkog) načina razmišljanja o spomenutom razdoblju, kao i tako stvorenoj slici povijesnih događaja.

SUMMARY

BEHIND THE HORIZON OF VICTORY: THE TRIALS OF "ENEMIES OF THE PEOPLE" IN ZADAR 1944-1946

The enormous human and material suffering, which the city of Zadar endured during the period of active warfare from 1941 to the end of 1944, did not come to an end with the beginning of peace. Namely, in the earliest postwar era, especially until 1946, the newly created Yugoslavian communist government settled accounts with the defeated, as well as with political opponents. Dubious charges, in some cases legal proceedings against individuals and groups, formed the basis for strictly enforced sentences, carried out as the prosecution of "justice" against so-called enemies of the people.

The obligation to adhere to, as well as the rigid execution of, the basic postulates of communist doctrine which the Yugoslavian regime imposed, extirpated by its very nature every possible legal and just prosecution of real and proven crimes or criminals. Consequently, by clouding ultimate intentions and taking advantage its position as the military victor, the regime ruthlessly settled accounts with those who had blocked it, or who could in the future block it, in any way. Due to this fact – in the city of Zadar and its environs alone – more than 200 people during this period, as a result of the regime's notion of justice and righteousness, were sentenced to jail (longer and shorter) terms, and over 100 were sentenced to death.

Key words: Zadar, trial, communism